

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУ ТЕЖЕЛУІ БАР БАЛАМЕН ДИЗАРТРИЯ МЕН СӨЙЛЕУДІҢ ЖАЛПЫ ДАМУЫАУ БОЙЫНША ТҮЗЕТУ- ДАМУ ЖҰМЫСТАРЫ

Есмолда Е.Қ., Ерлан Н.Е.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

E-mail: nurai_gali@mail.ru

Мақалада мектеп жасына дейінгі психикалық даму тежелуі бар баламен дизартрия мен сөйлеудің жалпы дамуы бойынша түзету-даму жұмыстары талданған. Авторлар әртүрлі әдістемелік еңбектерге шолу жасап, кешенді түзету – даму жұмыстары нәтижелі болады деген қорытындыға келеді.

Тірек сөздер: *дизартрия, психикалық даму тежелісі бар бала, түзету-даму жұмыстары, сөйлеу бұзылыстары, мектепке дейінгі инклюзивті білім беру.*

В статье проанализирована коррекционно-развивающая работа с ребенком с задержкой психического развития дошкольного возраста по дизартрии и общему недоразвитию речи. Авторы дают обзор различных методических трудов и приходят к выводу, что комплексная коррекционно – развивающая работа будет результативной.

Ключевые слова: *дизартрия, ребенок с задержкой психического развития, коррекционно-развивающая работа, речевые нарушения, дошкольное инклюзивное образование.*

The article analyzes correctional and developmental work with a child with mental retardation of preschool age for dysarthria and general underdevelopment of speech. The authors give an overview of various methodological works and come to the conclusion that comprehensive correctional and developmental work will be effective.

Key words: *dysarthria, child with mental retardation, correctional and developmental work, speech disorders, inclusive preschool education.*

Ерте жастағы баланың психикасының біркелкі дамуы әртүрлі функциялардың жетілуі әртүрлі уақытта жүретіндігімен түсіндіріледі; олардың әрқайсысының өзіндік сензитивті кезеңдері бар. Жалпы, ерте жас баланың эмоционалды саласын, қабылдаудың барлық түрлерін (сенсорлық - перцептивті белсенділік), еріксіз есте сақтау мен сөйлеуді дамыту үшін сензитивті кезең. Бұл процестердің қалыптасуы ересек адаммен белсенді қарым-қатынаста қарым-қатынас пен пәндік іс-әрекет аясында жүреді. Ерте жаста баланың жеке басының дамуына, оның ойлауы мен сөйлеуіне негіз қаланады.

Ерте балалық шақтың тағы бір ерекшелігі - денсаулық жағдайының, нейropsychикалық саланың және баланың физикалық дамуының өзара байланысы мен өзара тәуелділігі. Баланың денсаулығының жай-күйіндегі теріс немесе оң өзгерістер оның нейropsychикалық саласының жағдайына тікелей әсер етеді.

Ерте жаста қоршаған ортаға бағытталған реакциялардың жоғары деңгейі айқын көрінеді. Сенсорлық қажеттіліктер жоғары мотор белсенділігін тудырады, ал мотор сферасының жағдайы көбінесе баланың қоршаған әлемді білудегі мүмкіндіктерін анықтайды. Сенсорлық эмоционалды депривацияда баланың даму қарқыны едәуір баяулайтыны белгілі.

Ерте жастағы бала эмоционалдылықтың жоғарылығымен сипатталады. Позитивті эмоциялардың ерте қалыптасуы баланың жеке басының толық қалыптасуының, коммуникативті және танымдық белсенділіктің кепілі болып табылады.

Психомоторлық және сөйлеу дамуының тежелуі перинаталды және ерте постнаталды кезеңдерде дамып келе жатқан миға әсер ететін әртүрлі қолайсыз факторларды

тудыруы мүмкін. Ерте жаста дифференциалды диагноз қою қиын. Бұзылулардың әртүрлі локализациясында ұқсас белгілер байқалуы мүмкін (мысалы, есту қабілеті нашар, ақыл-есі кем, алалиясы бар балада сөйлеудің дамымауы). Дамудың баяу қарқыны бір немесе бірнеше функцияға қатысты болуы мүмкін, әртүрлі неврологиялық бұзылулармен біріктірілуі немесе біріктірілмеуі мүмкін. Орталық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануының әртүрлі формалары мен әр түрлі ауырлығына байланысты әртүрлі құрылымдардың жетілу мерзімі әр түрлі дәрежеде кешіктіріледі, яғни белгілі бір функцияларды дамыту үшін сензитивті кезеңдер уақытша шашыраңқы болады. Ерте және мектепке дейінгі жастағы баланың психомоторлық даму деңгейін бағалау өте мұқият жүргізілуі керек. Жалпы және ұсақ моториканың, сенсорлық-перцептивті белсенділіктің, сөйлеудің, эмоционалды дамудың және коммуникативті мінез-құлықтың даму ерекшеліктерін ескеру қажет.

Өмірдің екінші жылындағы балалардың психомоторлық және сөйлеу дамуының психологиялық-педагогикалық сипаттамасы және тежелу көрсеткіштері. Психикалық дамуының тежелуі үш жастан ерте емес балада диагноз қойылуы мүмкін. Сондықтан, әдетте, осы жас кезеңінде біз психомоторлық және сөйлеу дамуының жалпы тежелісі туралы, психикалық функциялардың артта қалуының ауырлығы туралы айтамыз. Орталық жүйке жүйесінің ерте органикалық зақымдануының салдары бар балаларда жүйке жүйесінің жетілмегендігіне байланысты өмірдің екінші жылында мотор мен жалпы психикалық функциялардың жетілуінің дисфункциясы байқалады. Біз мұндай тежелістің кейбір көріністерін тізімдейміз:

- қозғалыс функцияларын дамытуда тежеліс бар: бала сау балаларға қарағанда 1-3 айдан кейін жүре бастайды;

- «ебедейсіз» деп аталатын қозғалыстар, мағынасыз тербелістер, қозғалыс дағдыларының қалыптасуына кедергі келтіреді;

- танымдық белсенділіктің жеткіліксіздігі, болжамды зерттеу реакциясының төмендеуі;

- бала тақырыпқа ұзақ уақыт назар аудара алмайтын кезде зейін аударудың кемшіліктері;

- ересектерге еліктеудің болмауы немесе жеткіліксіздігі;

- алғашқы сөздердің пайда болуының кешігуі, өзіне аударылған сөзді түсінбеушілік, өз есіміне реакцияның кешігуі;

- объектілермен қандай да бір стереотиппен, әлсіздігімен ерекшеленеді, бала қарабайыр, мақсатсыз манипуляциялар деңгейінде ұзақ уақытқа созылады;

- ұқыптылық пен өзін-өзі күту дағдыларын игерудегі қиындықтар: бала қасықты қолдана алмайды, оны аузына апармайды, өздігінен жемейді;

- жеке өмірге бейімділік, ересектермен байланысудан аулақ болу;

- анасына деген байланыстың төмендеуі;

- жиі тітіркену, тыныштандыру қиын;

- ұйқының бұзылуы.

Бұл белгілердің болуы балада интеллектуалды және эмоционалды бұзылулардың ықтималдығын және психикалық дамуының тежелуін көрсетеді.

Өмірдің үшінші жылындағы балалардың психомоторлық және сөйлеу дамуының психологиялық-педагогикалық сипаттамасы және кешігу көрсеткіштері. Баланың дамуындағы үш жастағы артта қалудың белгілері:

- сөйлеу тілінің жалпы дамымауы;

- өзін-өзі күту дағдыларының дамымауы;

- танымдық белсенділіктің төмендеуі;

- танымдық процестердің кемшіліктері (қабылдау, есте сақтау, зейін);

- пәндік-практикалық қызметтің дамымауы;

- мінез-құлықтың жас ерекшеліктері.

Бұл жас кезеңінде баланың психикалық дамуының тежелуі психомоторлық және сөйлеу функцияларының дамымауында көрінуі мүмкін. Бұл баланың сенсорлық-перцептивті, зияткерлік, ойын белсенділігінің дамуына теріс әсер етеді. Сөйлеудің

дамымауы ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасты қиындатады, қоршаған әлем туралы идеялардың қалыптасуына әсер етеді. Қазірдің өзінде осы жаста сіз белгілі бір ПДТ формасының белгілерін көре аласыз. Мысалы, орталық жүйке жүйесінің ерте органикалық зақымдануының салдары бар балаларда:

- психомоторлық функциялардың артта қалуы, ұсақ моториканың кемшіліктері, қозғалыстардың кеңістіктік ұйымдастырылуы, мотор жады, үйлестіру қабілеттері айқын көрінеді;

- фразалық сөйлеуді қалыптастырудағы кідіріс, көп сатылы нұсқаулықтарды, сөздердің грамматикалық формаларын түсінудегі қиындықтар, шектеулі лексика, сөздің слогдық құрылымының айқын кемшіліктері және дыбыс толықтығы, сөйлеудің фонемалық жағының бұзылуы;

- зейін аудару қасиеттерінің жеткіліксіздігі: нашар жұмыс істеу, алаңдаушылық, зейін аудару және ауысу қабілеті төмендейді;

- қолайсыз психогендік және соматогендік факторлардың әсерінің салдары танымдық іс-әрекеттің индикативті негізінің дамымауында көрінеді:

- танымдық белсенділіктің төмендеуі;

- ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас процесінде тапсырмаларды орындау кезінде жағымсыз эмоционалды реакцияларды қалыптастыру;

- шаршағыштық, әлсіздік.

Жоғарыда аталған ерекшеліктерді ескере отырып, мұндай балалармен түзету-педагогикалық жұмыстың негізгі міндеттерін анықтауға болады:

1. Қозғалыс функцияларын жетілдіру (жалпы және ұсақ моториканы дамыту, қарапайым моториканы қалыптастыру);

2. Сенсорлық тәрбие (оптикалық-кеңістіктік және есту функцияларын, сенсорлық-перцептивтік қызметті жетілдіру);

3. Ерте жастағы жетекші қызмет ретінде пәндік іс-әрекетті қалыптастыру және дамыту. Көру және моториканы үйлестіруді жақсарту ғана емес, балаларды ойлау қабілетін дамыта отырып, тактикалық ойындар мен күнделікті өмірде көрнекі мәселелерді шешуге ынталандыру қажет.

4. Құрдастарымен эмоционалды және ситуациялық-іскерлік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру.

5. Сөйлеуді, оның функцияларын мақсатты дамыту.

Қазіргі уақытта психикалық даму тежелуі бар балада дизартрия сөйлеу бұзылыстарының арасында ерекше орын алады, мұнда баладағы негізгі қиындық дыбысты айту мен просодиканың бұзылуы болып табылады. Сондықтан логопедтің алдында баланың өзін қоғамның толыққанды мүшесі сезінуі үшін, мектеп кезінде оқуда қиындық көрмеуі үшін сөйлеу тілі бұзылыстарын жою міндеті тұр.

Дизартрия — сөйлеу аппаратының иннервациясының жетіспеушілігінен туындаған сөйлеудің айтылу жағының ақауымен сипатталатын жиі кездесетін ауыр патологиялардың бірі. Дизартрияның негізгі көріністері — орталық және перифериялық жүйке жүйесінің органикалық зақымдалуымен байланысты артикуляция, дауыс қалыптастыру, қарқын, ырғақ, интонация бұзылыстары [1]. Сөйлеудің бұзылуы және олардың қайталама салдары балалардың психосоматикалық дамуына теріс әсер етеді, олардың әлеуметтенуін қиындатады, баланың жеке дамуының бұзылуына ықпал етеді, нәтижесінде мұндай балалардың қоғамға кірігуіне кедергі келтіреді. Сондықтан мұндай балалармен түзету-педагогикалық жұмыстың маңызы артады.

Сөйлеу қабілеті бұзылған балаларға мектепке дейінгі білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде К.Қ. Өмірбекова, Г.С. Оразаева, Г.Н. Төлебиева, Г.Б. Ибатова, Л.С. Волкова, Е.М.Мастюкова, О.В. Правдина, Г.В. Чиркина еңбектерінде көрініс табатын әлеуметтік бейімделген тұлғаны қалыптастыру мақсатында мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу дамуын түзету міндеттері ерекше өзекті болып табылады. Мәселенің өзектілігі осындай

бұзылыстары бар балалар санының өсуімен, ата-аналардың диагностикалық және түзету материалдарына деген сұраныстарымен байланысты.

Логопедияда дизартрия ауызша сөйлеудің бұзылуының ең көп таралған түрі болып саналады, көріну жиілігінде ол алалиядан бұрын, дислалиядан кейін екінші орын алады. Дизартрияның патогенезі орталық және перифериялық жүйке жүйесінің органикалық зақымдануына негізделгендіктен, бұл сөйлеу бұзылысын психиатрия және неврология мамандары да зерттейді.

Дизартриясы бар мектеп жасына дейінгі балаларды клиникалық, логопедиялық және психологиялық зерттеу көрсеткендей, балалардың бұл санаты психикалық, қозғалыс және сөйлеу бұзылыстарын ескере отырып өте әртүрлі .

Дизартрия түріндегі сөйлеу патологиясы мектеп жасына дейінгі балалардағы әртүрлі дәрежеде көрінеді және жүйке жүйесінің зақымдану деңгейіне байланысты.

Көптеген авторлар дизартриясы бар балалардағы бұзылыстарды кешенді түзету мәселесімен айналысты. Л.В. Лопатина, Н.В. Серебрякова, Р.И. Лалаева, И.Б. Карелина, Е.Ф. Архипова және т.б. авторлар дизартрияның көмескі формасы бар балалардағы бұзылыстарды жою әдістерін даярлаумен айналысқан.

Дизартрияны түзету бойынша жұмыста Е.Ф. Архипова 3 кезенді айқындайтын кешенді тәсілді ұсынады. Бұл кешенді тәсіл үш блокты қамтиды: бірінші блок – медициналық; екінші блок – психологиялық-педагогикалық және үшінші блок – логопедиялық жұмыс [2].

Л.В. Лопатина, Н.В. Серебрякованың дизартрияның жойылған формасы бар балалардағы фонетикалық бұзылуларды жеңу әдістемесінде қол қимылдары мен артикуляциялық қозғалыстардың кинестетикалық негізін қалыптастыруға баса назар аударылады [3].

Т.Б. Филичеваның дизартриясы бар балалармен жүргізілетін логопедиялық жұмысы сөйлеу кемістігінің құрылымын білуге негізделген [4]. Оның пікірінше, жүйелі және көп жағдайда ұзақ жаттығулар кезінде артикуляциялық аппараттың моторикасын біртіндеп қалыпқа келтіру, артикуляциялық қозғалыстарды дамыту, артикуляцияның қозғалмалы мүшелерін белгілі бір қарқынмен бір қозғалыстан екіншісіне еркін ауыстыру қабілетін қалыптастыру, фонемалық қабылдаудың толық дамуы жүзеге асырылады. Сондай-ақ, ол логопедиялық жұмысты кіші мектепке дейінгі жаста бастау керек деп санайды. Дизартриясы бар балалардың айтылуын түзетудің бастапқы міндеті - сараланған айтылымға қол жеткізу. Бет бұлшықеттерінің иннервациясын қоздыру, бет әлпеті мен артикуляциялық аппараттың қозғалғыштығын жеңу үшін ол бүкіл бет бұлшықеттерін уқалауды, сонымен қатар ерінді жүйелі уқалауды, жұмсақ таңдайды уқалауды ұсынады. Келесі қадам артикуляциялық аппараттың белсенді гимнастикасын анықтайды. Ол төменгі жақ үшін, еріннің қимылын дамыту, тілдің қозғалғыштығын дамыту үшін жаттығуларды ұсынады. Осы жаттығулармен қатар сөйлеу тынысы мен дауысты дамытуға көңіл бөлу керек. Әрбір жаңа дыбысты өңдеу үшін оның артикуляциялық ерекшеліктерін зерттеу керек. Жүйелі жаттығулар арқылы қажетті артикуляциялық қалыпқа жақындай түседі. Артикуляциялық моторикамен және дыбыстарды шығарумен қатар, фонемалық қабылдауды дамыту үшін жүйелі жұмыс жүргізуді ұсынады. Сөйлеудің айтылу жағын дамыту бойынша қарқынды жұмыстың және дыбыстардың фонемалық қабылдауын тәрбиелеу бойынша жұмыстың нәтижесінде дизартриясы бар балаларда жазудың толық ассимиляциясына фонемалық дайындық жасалады.

Түзету шараларының кешенінде мотор функцияларын дамытуға ерекше рөл беріледі, өйткені бірқатар авторлардың пікірінше, мотордың дамуын ерте ынталандыру және қозғалыс бұзылыстарын түзету орталық жүйке жүйесінің ерте органикалық зақымдануы бар балаларда сөйлеудің жалпы дамымауының алдын алуға көмектеседі. Ән айту және музыкалық сүйемелдеумен ойындар үлкен маңызға ие. Сондықтан логопедиялық түзету мақсатында жүзеге асырылатын музыкалық-қозғалыс, сөйлеу-мотор, музыкалық-сөйлеу тапсырмалары мен жаттығулар жүйесі болып табылатын логопедияның маңызды бөлімі логопедиялық ырғақ

болып табылады. Логопедиялық ырғақ сөйлеу қабілеті бұзылған баланың жеке басын қайта тәрбиелеуге, оның әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді [Волкова, 2003].

Логопедтің ата-аналармен және педагогтармен консультативтік-әдістемелік жұмысы балаға дұрыс көзқарас қалыптастыруға және логопедиялық жұмыстан тыс баланың өзіндік жұмысын ұйымдастыруға, сөйлеудің ауыр бұзылыстарының мәні мен себептері және оларды жою әдістері, сөйлеу сабақтарының бағыты, түзету және педагогикалық процесте ата-аналар мен мұғалімдердің рөлі туралы әңгімелер циклін өткізуге бағытталған.

Қызметтің жалпы теориясына сүйене отырып [5] және оның сыртқы процестер мен сыртқы әрекеттерден ішкі ақыл - ой әрекеттерінің пайда болуы туралы ережелері, барлық педагогтардың назарын логопед танымдық маңызы бар пәндік-практикалық және ойын іс-әрекетінің кең түзету мүмкіндіктеріне бағыттайды.

Түзету және педагогикалық жұмыс негізінен ұжымда жүзеге асырылады, бірақ жеке тәсіл мен дидактиканың басқа да негізгі принциптерін (жүйелілік пен дәйектілікті, саналы белсенділікті, көрнекілікті, беріктікті және т. б.) жүзеге асыру туралы ұмытпау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Өмірбекова Қ.Қ., Оразаева Г.С., Төлебиева Г.Н., Ибатова Г.Б. Логопедия. Алматы: Дәуір, 2011. — 648б.
2. Архипова, Е. Ф. Стертая дизартрия у детей [Текст] : пособие для студентов вузов / Е. Ф. Архипова. – М. : Астрель ; 2008. – 319 с.
3. Лопатина, Л. В. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста с минимальными дизартрическими расстройствами [Текст] : / Л. В. Лопатина. – СПб. : Союз, 2004. – 192 с.
4. Филичева, Т. Б. Особенности формирования речи у детей дошкольного возраста [Текст] : / Т. Б. Филичева. – М. : Наука, 2000. – 304 с.
5. Выготский, Л. С. Мышление и речь [Текст] / Л. С. Выготский – Издательство 5, испр. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.

УДК 14.37.29

<https://doi.org/10.53355/j2433-7653-1418-r>

КОМПОНЕНТЫ САМООРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Жакипбекова С. С., доктор философии (PhD), **Аллахвердиева З. А.**, магистрант 2 курса
Жетысуский университет имени Ильаса Жансугурова, г. Талдықорған

Email: sauleskorpion@mail.ru ruzenfira.21@mail.ru

Осы мақалада авторлар білім алушылардың өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын игеруінің маңыздылығын ашады, бұл еңбек нарығында бәсекеге қабілетті және сұранысқа ие болуға мүмкіндік береді. Мақалада мақсат қою, жағдайды талдау, жоспарлау, өзін-өзі бақылау, ерікті реттеу, түзету сияқты өзін-өзі ұйымдастырудың функционалды компоненттері қарастырылады. Авторлардың пікірінше, өзін-өзі ұйымдастырудың қалыптасуы болашақ мұғалімге оқытудың шарттары мен міндеттерін сәтті талдауға, процесті ұтымды жоспарлауға, ұйымдастыруға, барабар бағалауға, уақтылы түзетуге және жетілдіруге, сондай-ақ өзінің оқу-кәсіби және болашақ кәсіби қызметінің нәтижелеріне мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: Өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі жетілдіру, кәсіби қызмет, компонент.

В данной статье авторы раскрывают значимость приобретения обучающимися навыков саморганизации, что даст возможность быть конкурентноспособными и